

LADISLAV DEÁK

Csehszlovákia és a kollektív biztonság a harmincas évek közepén

A csehszlovák állam biztonságát szavatoló külpolitikai garanciák a harmincas évek elejétől már rendkívül bizonytalanokká váltak. Franciaország, mint a kontinens legerősebb imperialista hatalma, politikáját saját imperialista érdekeinek megfelelően alakította, s Közép- és Délkelet-Európa területe imperialista tervei elválaszthatatlan részét alkotta. Ennek következtében Csehszlovákia politikai stabilitása az imperialista tábor helyzetétől, a francia—német kapcsolatok fejlődésétől, a francia—brit viszony alakulásától és nem kis mértékben a szomszédos államokban jelentkező és egyre fokozódó revizionista politikától függött. Csakhamar megmutatkozott, hogy az antant nagyhatalmak közötti ellentétek miatt épp úgy mint a versaillesi rendszerben meglévő ellentétek, valamint a német imperializmus erősödése, illetve ezek növekedése arányában fokozódott a köztársaság külpolitikai labilitása.

Miután a hirtelen jött gazdasági válság Európán végigsöpört, nyilvánvalóvá lett, hogy ez a francia szövetségi rendszeren belül is politikai eltolódásokhoz vezet. A német és az olasz imperializmus aktivitása ezt teljes mértékben meg is erősítette. A francia politika számos problémával találta magát szembe. A súlyos belpolitikai ellentéteken kívül, amelyek a külpolitikai koncepciókra is kivetődtek, Franciaország egyre inkább a nagyhatalmi elszigetelődés felé tolódott, s politikai koncepcióit sem megvédeni, sem védelmezni nem tudta, s a kapitalista Európa legerősebb államának pozícióit kezdte fokozatosan elveszíteni.

A csehszlovák politika a leszerelési konferencia menetét nagy figyelemmel kísérte, s nemcsak a konferencia tanácskozását, hanem a Németország újra felfegyverzésének megakadályozására irányuló francia szándékokat is pesszimista módon szemlélte. Hasonló nyugtalansággal vették tudomásul Prágában azt a tényt is, ahogy a francia politika európai kontinensen elfoglalt kulcspozícióit Nagy-Britanniának átengedi. A francia kormány-politika átlalános menete Csehszlovákiában egyre inkább fokozta az aggályokat amiatt, hogy a párizsi politika a maga nem egységes koncepciója és határozatlansága révén, illetve számos, nagyhatalmi helyzetéből adódó szemlélete következtében a fokozódó brit és olasz nyomással szemben alul maradhat és olyan kompromisszumokra léphet, aminek Csehszlovákia számára messzemenő következményei lehetnek. A korridor-kérdés jóindulatú megítélése és a francia kormánynak 1932 végén kialakult jugoszláv—olasz feszültséggel kapcsolatos álláspontja a csehszlovák kormánykörökben jogos bizalmatlanságot keltett. A bonyolult nemzetközi helyzetben, amikor a burzsoá pacifizmus időszaka már végérvényesen letűnt, s amikor Európában a status quo fenntartását biztosító erők rohamosan lankadtak, a csehszlovák politika vezető képviselői arra a következtetésre jutottak, hogy a köztársaság biztonsága távolról sem mondható kielégítőnek, s az az

Európában kialakult új politikai helyzetképnek egyáltalán nem felel meg. A csehszlovák politikának ez a nyugtalansága pedig teljes mértékben megalapozott volt, hiszen a meglévő békeszerződések fokozatosan minden érvényességüket és hatékonyságukat elvesztették. A békeszerződések egyes cikkelyeinek teljesítését évről-évre halasztgatták, vagy azokat egyoldalúan semmisnek nyilvánították. Várható volt, hogy Németország és a többi vereséget szenvedett állam rövid időn belül napirendre tűzi a területi revíziót, ez viszont Csehszlovákia életbevágó kérdéseit érintené. Az sem volt véletlen, hogy 1933 elején J. Paul-Boncour a francia kormány nevében szükségesnek tartotta Csehszlovákiát afelől biztosítani, hogy „a többi kormányhoz hasonlóan Franciaország is folytatja a Csehszlovák Köztársasággal való baráti együttműködés politikáját, s nem enged a revizionista politika csábításának”.¹

A náci Németország fenyegető erősödése arra készítette a francia politikát, hogy szövetségest keressen. Amikor Mussolini Olaszországa túlságosan bizonytalan partnernak mutatkozott, s a német—francia ellentétből a maga számára igyekezett tőkét kovácsolni, s amikor az angol politika újra és újra hangoztatta, hogy Franciaország és a kontinens vonatkozásában semmiféle új kötelezettséget nem hajlandó vállalni, a Szovjetunióhoz való közeledés gondolatának Párizsban egyre több híve akadt.

A szovjet külpolitika béke-irányelvei, amelyek mind a szocialista rendszer alapelveinek, mind pedig az új társadalom építése szükségességének egyenes következményei voltak, mindazon kapitalista államok számára váltak fokozatosan vonzóvá, amelyeket az új világháború kirobbanásához semmiféle érdek nem fűzött, s a status quo megőrzésére törekedtek. A szovjet kormánynak a burzsoá államokkal kötött megneemtámadási szerződésai, konstruktív javaslatai, valamint a szovjet küldöttségnek a leszerelési konferencián való fellépései kifejezetten arról tanúskodtak, hogy a Szovjetunió a béke megszervezésében és Európa biztonságának megteremtésében elsődlegesen érdekelt. Hitler Németországban való hatalomra jutása után a szovjet politika azonnal kifejezésre juttatta, hogy bár elvben az imperialista jellegű békeszerződések ellen foglal állást, a jelenlegi status quo megváltoztatására irányuló törekvésekkel mégis egyértelműen szembe helyezkedik. A szovjet kormány véleménye szerint a békeszerződések revíziójának követelése az újonnan kialakult nemzetközi helyzetben csak az agresszív erők eszközévé válhat és a békét veszélyeztetheti. A megneemtámadási szerződések 1933 után már kevésnek bizonyultak, mivel ezek a szerződések az aláírókat csupán arra kötelezték, hogy a másik felet ért konfliktus esetén az akciótól tartsák távol magukat, ez viszont az agresszió elleni aktív védelem szempontjából nagyon kevésnek bizonyult. Hasonlóképpen a Briand-Kellog paktum, amely a békebontók morális elítélésén kívül semmiféle más hatékony eszközt nem tartalmazott, s konkrét ellenakciókat sem helyezett kilátásba, nem volt kielégítő.² Tekintettel arra, hogy a fasiszta veszély nemcsak a szocializmusnak a Szovjetunióban való építését, hanem más államok szuverenitását is veszélyeztette, kedvező feltételek alakultak ahhoz, hogy a szovjet politika a béke megőrzésében és az agresszió elleni közös front kiépítésében érdekelt valamennyi erővel együttműködjék. ¶

¹ Archiv federálneho ministerstva zahraničných vecí = AFMZV (Szövetségi külügyminisztérium levéltára), Praha, K. Krofta tanácskozásokon elhangzott felszólalásai, 1. sz. 1933. jan. 5.

² Dokumentü vnesnej politiki SzSzsZR = DVP SSSR (A Szovjetunió külpolitikájának dokumentumai) XVI. köt. (1933), Moszkva 1971. 429—431. p., 224. dokum.

A Szovjetunióhoz való közeledés számos előnyét a csehszlovák uralkodó burzsoázia egy része is felismerte. Éppen ezért az erős osztály-antagonizmus és jelentős előítéletek ellenére, amelyek a burzsoá Csehszlovákiának a Szovjetunió irányában folytatott addigi politikáját jellemezték, Csehszlovákiában fokozatosan a realisztikusabb irányzat kezdett érvényesülni. Az uralkodó burzsoázia jelentős része magáévá tette a francia politika új irányvonalát, s a szovjet kormánnyal való együttműködéstől ama államok csoportjának megerősödését remélte, amelyek a status quo és az európai béke megőrzésében érdekeltek voltak. Csehszlovákia véleménye közeledett ahhoz a nézethez, mely szerint a Szovjetunió rohamosan növekvő gazdasági potenciálja, a nemzetközi életben elfoglalt egyre nagyobb politikai tekintélye révén 1933 után Franciaországot hozzá tudja segíteni nagyhatalmi pozíciójának visszaszerzéséhez, s Franciaország keleti szövetségeseinek helyzetét is megerősítheti. Ezenkívül a cseh burzsoázia a Szovjetunióhoz való közeledést a csehszlovák politikának Közép-Európában való megszilárdítására és a növekvő revizionista tendenciák megbénítására is fel akarta használni.

Meg kell mondani azonban, hogy a Szovjetunió irányában folytatott új politika alkalmazását illetően komoly nehézségek mutatkoztak. A csehszlovák politika dilemmatikus helyzetbe került. A nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása és a párizsi politikában bekövetkezett fordulat arra készítette a csehszlovák uralkodó köröket, hogy az első szocialista nagyhatalommal — azzal az állammal, amellyel eddig még diplomáciai kapcsolatot sem teremtett — kapcsolatban elfoglalt álláspontját módosítsa. Szinte meghökkentő volt, hogy bár a csehszlovák politika, amely a köztársaság burzsoá-demokrata jellegét lépten-nyomon hangoztatta és dicsőítette, a harmincas évek elejéig Csehszlovákia ama államok sorába tartozott, amelyek a szovjet állam de iure elismerését visszautasították. Bár az alulról jövő nyomás, amelyet a Csehszlovák Kommunista Párt és a baloldali erők ebben az időben kifejtettek, az országban igen jelentős volt, ennek ellenére a Szovjetunióval való viszony normalizálását a jobboldalnak és a reakciónak — különböző ürügyekkel — mindig sikerült elodáznia. A kapcsolatok normalizálódásához főleg 1924 után — miután a szovjet kormányt Nagy-Britannia és Franciaország elismerte — a nemzetközi feltételek is kedvezően alakultak. Nem sokkal ezután, 1927-ben újra előtérbe került a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság közötti hivatalos kapcsolatok megteremtésének kérdése.³ A Szovjetunió elismertetésének folyamatában új és erős impulzust a gazdasági válság adott. A gazdasági körök egy csoportja a kapcsolatok normalizálását gazdasági előnyökkel hozta összefüggésbe, hiszen e kapcsolatokkal a gazdasági válság kedvezőtlen következményeit akarta mérsékelni. A csehszlovák külügyminisztériumban azzal érveltek, hogy a kölcsönös kapcsolatok normalizálásának útjában két komoly akadály áll: belpolitikai — néhány politikai párt ellenállása, főleg a nemzeti demokraták szélsőségesen elutasító álláspontja és külpolitikai — s ez alatt Romániát értették, amely a Szovjetunió elismerését a besszarábiai kérdésnek Románia javára történő megoldásával kötötte össze. Tekintettel arra, hogy a csehszlovák politika orientációjának alapkövét a kisantant szövetségben látta, a román nézettel teljes mértékben azonosult. Az 1926-os román—olasz megállapodás aláírása után Prágában főleg attól féltek, hogy

³ I. A. Peters: Csechoszlovacko-szovetszkije otnosenija (A csehszlovák-szovjet kapcsolatok), 1918—1934, Kijev 1965. 169—171. p. és 228—233. p.

a netán eltérő csehszlovák álláspont miatt a kisantant dezintegrációjával kell majd számolni.

A kisantant szervezeti paktumának elfogadásával 1933 februárjában a csehszlovák politika kötelezettséget vállalt, hogy a Szovjetunió vonatkozásában csakis Romániával közösen lép fel és semmi olyat nem kezdeményez, amivel szövetségesei egyet nem értenének.⁴ A csehszlovák uralkodó burzsoáziának ez az eljárása rendkívül káros volt, hiszen a nácik hatalomra jutása után a köztársaság biztonságának szavatolását nagy mértékben nehezítette. Ezáltal Csehszlovákia tulajdonképpen a Szovjetunióhoz való közeledés folyamatát — bár ehhez minden objektív feltétele megvolt — lassította le, s ami miatt 1934 közepéig a francia politika irányvonalától jelentős mértékben lemaradt. A szovjet kormány, mint ahogy az várható is volt, bírálta a csehszlovák kormány eljárását és teljes joggal állíthatta, hogy ezzel az aktussal Csehszlovákia a Szovjetunió elismerését csak komplikáltabbá tette, illetve csak megnehezítette azt és teljes mértékben azzal az állammal szolidáris, amellyel a szovjet kormánynak területi vitái vannak.”⁵

A kialakult helyzetből Románia is profitálni akart, s remélte, hogy az 1932-es sikertelen tárgyalások után a kisantanton keresztül sikerül majd Besszarábia annektálását a szovjet kormány által elismertetnie.⁶ Edvard Beneš kijelentette, hogy Csehszlovákiában kedvező feltételek alakultak ahhoz, hogy a szovjet kormányt elismerjék. Hangsúlyozta, hogy a paktum aláírása után, vagy azzal egyidőben a kisantant diplomáciai kapcsolatokat terem a Szovjetunióval.⁷ A tárgyalások Genfben folytak. Amikor azonban a szovjet kormány a kisantant-törékvések motivumait felismerte, bejelentette Benešnek, hogy a Szovjetunió kész a paktum aláírására, mivel az a béke megőrzéséhez komoly hozzájárulást jelentene, de hozzátette, hogy bár a tárgyalások további menetét illetően Csehszlovákia és Jugoszlávia részéről semmiféle nehézségek felmerülésével nem számol, a Romániával való megállapodás kérdését illetően komoly kétségei vannak. A szovjet kormány véleménye szerint kevés a valószínűsége annak, hogy az adott pillanatban a Besszarábiát érintő vita lényegét megoldják.⁸ Ezzel a puhatolódzással a csehszlovák kezdeményezés be is fejeződött, s Beneš tudomásul vette, hogy a tárgyalások előbbre jutása érdekében nem szabad a besszarábiai kérdést túlságosan előtérbe helyezni.

Közben azonban a nemzetközi helyzet is megváltozott és a nagyhatalmi direktórium tervezete következtében a kisantant-blokk helyzete kifejezetten rosszabbodott. A nemzetközi fejlődés értékelése kérdésében, főleg ami a négy nyugati nagyhatalom paktuma lehetséges következményeit illeti, a kisantant államok számos kérdésben a szovjet politikával értettek egyet. Egybehangzóan megállapították, hogy a nagyhatalmi direktórium távolról sem csak a határok kisebb módosítására, hanem az expanziós szférák újra felosztására törekszik, ami elvben számos nemzet és állam függetlenségét és létét fenyegeti. Mussolini tervezete szerint a német—langyel határ revízióján kívül „rendezni” kellett volna

⁴ Zahraňični politika (Külpolitika), Praha 1933, 221—222. p.

⁵ V. Král: Spojenectví československo-sovětské v evropské politice 1935—1939 (A csehszlovák-szovjet szövetség az európai politikában 1935—1939), Praha 1970. 21. p.

⁶ DVP SSSR, XVI. köt. (1933), 150—151. p., 66. dokum.

⁷ Ugyanott, 817. p., 55-ös jelzet.

⁸ Ugyanott, 159. p., 71. dokum.; ugyanott 174. p., 84. dokum.; AFMZV Krofta-levéltár, 12-es doboz: feljegyzés Beneš és Dovgalevszkij Genfben 1933. márc. 13-án folytatott megbeszéléséről; AFMZV Krofta-levéltár, 13-as doboz, feljegyzés Beneš és Dovgalevszkij Genfben 1933. márc. 18-án tartott megbeszéléséről.

a Jugoszlávia és Olaszország közötti határt, valamint a kisantant államok és Magyarország közötti határokat is.⁹ Sőt maga a Népszövetség is elvesztette volna a nemzetközi életben betöltött jelentőségét, a nemzetek és államok sorsának irányítása a „négy nagyhatalom koncertje” kezébe került volna. Azáltal, hogy a négyek paktuma a Szovjetuniót, valamint Közép- és Délkelet-Európa államait teljes mértékben mellőzte, kedvező feltételeket teremtett ezen államok egymáshoz való kölcsönös közeledéséhez. A Szovjetunióhoz való közeledési akcióktól a kisantant egyrészt pozícióinak, főleg a nagyhatalmi direktórium — és a területi revízió ellen létrehozott közös front révén — megerősödését várta, másrészt a Németország és Olaszország irányában tanúsított angol—francia engedékenységgel szemben a szovjet nagyhatalmat mint nyomás eszközét akarta felhasználni. A csehszlovák külügyminiszter 1933 április 9-én Genfben Dovgalevszkij szovjet diplomata előtt azt a tézist fejtegette, hogy ha a kisantantnak a négyek paktumát nem sikerülne szétvernie, akkor a kisantant a Szovjetunió részvételével egy másik ellen-paktumot hoz létre.¹⁰ Összességben tehát megállapítható, a nagyhatalmi direktórium eszméje a kisantant és a Szovjetunió viszonyában, s különösen a csehszlovák politikában kedvező fordulatot jelentett.

A kisantant államok és a szovjet kormány közötti jobb kapcsolatok kiépítése számára az alapot a szovjet kormány által a leszerelési konferencián előterjesztett tervezet teremtette meg, amelyben a Szovjetunió az agresszió meghatározására tett javaslatot. A projektumban a kisantant a béke szavatolásának egyik fontos biztosítékát látta. Amikor a szovjet kormány ennek az egyezménynek az aláírására tett javaslatot, vagyis az egyezményt aláíró államoknak az agresszió eme meghatározását kellene magukévá tenniök, a kisantant államok a szovjet tervezetet támogatták. Ennek révén azt a holtponthoz is sikerült áthidalni, amely a kisantant—szovjet tárgyalások megrekedését okozta. Főleg a román politika volt az, amely az egyezmény elfogadásában a besszarábiai probléma Románia számára kedvező megoldásának új lehetőségét látta.

A gazdasági világkonferencia londoni ülészaka idején a kisantant-blokk és a szovjet kormány között már konkrét mebeszélések folytak, s ezek 1933 júliusában az agresszió meghatározásáról szóló egyezmény aláírásához vezettek, vagyis az egyezményt a kisantant államok és a Szovjetunió képviselői írták alá. A román politikának szonban nem sikerült kitűzött célját elérnie, mivel a szovjet kormány továbbra is kitartott a maga eredeti álláspontja mellett, s a közismert román megfogalmazást a Szovjetunió kategorikusan elvetette, s Besszarábia teljes problémáját továbbra is nyitva hagyta. Az egyezménnyel azonban egyúttal kötelezettséget is vállalt, hogy megoldatlan vitáját Romániával csakis békés úton rendezi.¹¹

E megállapodás nagy előnyét a csehszlovák politika abban látta, hogy az a Briand—Kellog-paktumban foglalt általános alapelveket pontosabban meghatározta és a Népszövetség ama határozatait erősítette, amelyek az európai béke fenntartását célozták. A Csehszlovák Köztársaságban ezenkívül az egyez-

⁹ AFMZV, Politické správy (= PS) Politikai tudósítások, Periodikus I. Róma 1933.

¹⁰ DVP SSSR, XVI. köt. (1933), 225. p., 113. dokum.

¹¹ Ugyanott, 355—357. p., 186. dokum.; Dokumenty i materialy do historii stosunków polsko-radzieckich (Dokumentumok és anyagok a lengyel-szovjet kapcsolatok történetéhez), VI. köt., 1933—1938, Warszawa 1967. 60. p., 36. dokum.; J. M. Kopanszkij—I. E. Levit: Szovetszkorumunszkije otnosenija (A szovjet—román kapcsolatok) 1929—1934. Moszkva 1971. 134. p.

ményt úgy értékelték, mint aminek segítségével a Szovjetunió az európai fejlődés stabilizálódásához jelentős mértékben hozzá tud járulni.¹²

Bár a Szovjetunió elismerése felé vezető úton a londoni egyezmény aláírása jelentős előrehaladást jelentett, sajnos ezt a lépést a csehszlovák kormány részéről további konkrét akciók már nem követték. Vagyis a csehszlovák politika így nem teljesítette azt a szovjet kormánynak adott ígérését, hogy a megállapodást azonnal a de iure elismerés követi. A moszkvai csehszlovák képviselő számára 1933. szeptember 20-án adott tájékoztatóban Beneš megállapította, hogy „... a Szovjetunió elismerésének problémája, sajnos még mindig ugyanabban a stádiumban van... Nálunkj még mindig belső nehézségek mutatkoznak, bár maga a külügyminisztérium az elismerés mellett van.”¹³ Ez azt jelenti, hogy a csehszlovák politika egy helyben topogott, és képtelen volt az országon belül levő reakciós erőket és a kisantant-partnerokat figyelmen kívül hagyva önálló lépésre szánni magát. A Csehszlovák Köztársaság számára a helyzet még csak tovább romlott azután, hogy Romániát követően Jugoszláviában is nehézségek merültek fel, pedig Jugoszlávia esetében eredetileg nem számoltak ellenállással. Sajnos Prágában ezek után is képtelenek voltak megérteni, hogy a Szovjetunió irányában támasztott irreális követelésekkel a kisantant szövetségesek csak nehezítik Közép- és Délkelet-Európa biztonságát szavatoló új biztosítékok létrehozását, s Romániában és Jugoszláviában jelentkező jobboldali és reakciós, a fegyrgárdista örökséggel szoros kapcsolatban álló erők, vagyis azok a körök, amelyek az 1933-as európai viszonyok reális megítélésének lehetőségétől nagyon távol álltak, csak feleslegesen kötik meg a csehszlovák politika kezét.

A csehszlovák politikusok előtt a szovjet diplomaták késznek mutatkoztak arra, hogy a kölcsönös kapcsolatokat Európában újonnan kialakult politikai viszonyoknak megfelelően, új alapokon rendezzék. Emlékeztettek arra, hogy a kapcsolatok normalizálódásának útjában tulajdonképpen semmilyen komoly akadály nem áll, épp ellenkezőleg, az európai politika kulcsfontosságú problémáit illetően mindkét állam álláspontja közel áll egymáshoz, s a béke megőrzéséhez is közös érdek fűzi őket egybe, ami épp elegendő indok ahhoz, hogy a kölcsönös kapcsolatokat rendezzék. A külügyi népbiztos helyettese, N. N. Kresztinszkij 1933 augusztusában olyan kijelentést tett, hogy a szovjet kormány örülne, ha Csehszlovákia önálló lépésre szánná el magát, s nem a kisantant-szövetségesek érdekeire lenne tekintettel.¹⁴ A csehszlovák kormány válasza sem váratott soká magára. Beneš válaszában hangsúlyozta, hogy „az elismerés a kisantant-paktum alapján mindhárom tag által egy időben történik”.¹⁵ A csehszlovák kormánykörök, de a szövetségesek körében is az a helytelen nézet uralkodott, hogy a kisantant-blokkal való kapcsolat-normalizálás elsősorban a szovjet kormány számára nagyon fontos. A szovjet politika azonban már a kisantanttal Londonban folytatott megbeszélések idején is felhívta a figyelmet az ilyen értelmezés helytelenségére.¹⁶

A csehszlovák politikában egy bizonyos új mozzanat 1933 végén és 1934 elején figyelhető meg, s a nemzetközi feszültség általános fokozódásával függött

¹² AFMZV, Spoločnosť národov = SP (Népszövetség) doboz, 80 812 (33) II-5. dokum.

¹³ Ugyanott, Telegramy odošlané do Moskvy (Moszkvába küldött táviratok), 572. sz., 1933. szept. 20.

¹⁴ Ugyanott, Trezor iratok II/1, 97 843. sz., 1933. aug. 26-án Moszkvából érkezett hír; V. Král: Spojenectvi československo-sovětské..., id. munka, 23. p.

¹⁵ Ugyanott, Moszkvába küldött táviratok, 572. sz., 1933. szept. 20.

¹⁶ DVP SSSR, XVI. köt. (1933), 355–357. p., 186. dokum.

össze, nevezetesen ez Németországnak a leszerelési konferenciáról történt távozásának, a Népszövetségből való kivonulásának és a revizionista erők veszélyes növekedésének egyenes következménye volt, hiszen mindez a köztársaság nemzetközi helyzete további kifejezett romlását vonta maga után. Hitler „békeajánlatai” ugyancsak jogos félelmet váltottak ki Prágában, ugyanis a cseh politikusok attól féltek, hogy a francia kormány külön tárgyalásokba bocsátkozik Németországgal, hiszen egyáltalán nem volt már titok, hogy egy ilyen megoldás lehetőségét a francia politikusok egy része egyáltalán nem ellenzi.¹⁷ Ezenkívül 1934 januárjában, — miután Németország és Lengyelország között egyezmény jött létre — a csehszlovák politika kénytelen volt tudomásul venni, hogy az egyezmény révén Hitlernek sikerült a francia biztonsági rendszer egy igen fontos láncszemét kiszakítania, s a lengyel politikát a csehszlovák-ellenes front vonalába állítania, illetve e irányvonal számára megnyernie. A Csehszlovák Köztársaságban a szomszédos Ausztriában végbemenő fejlődést is ugyancsak aggodalommal szemlélték. A római paktum létrehozása csak tovább rontotta a bécsi csehszlovák pozíciókat. Ugyanakkor Magyarországról is nyugtalanító hírek érkeztek, hiszen a náci politika és a Gömbös-kormány együttműködése éppen a csehszlovák-ellenes bázison alapult.

Gömbös 1933 június közepén Hitlernél tett látogatása a kölcsönös expanzív tervek egybehangelését és a magyar kormány-politika revizionista aspirációinak megerősödését jelentette. Olaszország után a magyar politikát Németország is támogatásáról biztosította. A magyar revízió megvalósításának módját illetően azonban Hitlernek kikötései voltak. Azt követelte Gömböstől, hogy támadását Magyarország ne az egész kisantant ellen fordítsa, hanem revizionista követeléseit Csehszlovákia vonatkozásában érvényesítse. S ebben az esetben Németország teljes támogatására számíthat.¹⁸ Magyarország konkrét akciói azonban nem vártak soká magukra. Már 1933 második felében éles kirohanásokat tettek Csehszlovákia ellen. A széles körben kiterjedt hazai és külföldi kormány-propaganda a köztársaság belső tehetetlenségére hívta fel a figyelmet, s a nemzetiségi kisebbségek viszonyait pedig túl tendenciózusan elemezte. A gazdasági válság Szlovákiában megnyilvánuló kedvezőtlen következményeit a magyar propaganda a csehszlovák állam kialakulása következményének tüntette fel.¹⁹ A magyar revizionista ligák külföldön ebben az időben kezdték el eddig soha nem tapasztalt tevékenységüket, s támadásaik nyíltan ugyancsak Csehszlovákiára irányították. Eme akciók legnagyobbika Bethlen 1933 végén Angliában tett körútja volt, amely elsősorban a múltban elkövetett sérelmek rendezése követelésének jegyében zajlott le.²⁰

A csehszlovák politika a köztársaság címére hangoztatott magyar revizionista tervekkel szorosan egybefonódó tágabb összefüggéseknek is teljes mértékben tudatában volt. A korábbi évekhez képest az volt a különbség, hogy a magyar uralkodó körök revizionista követelései főleg azért váltak veszélyessé, mert mögöttük a hitleri Németország állt, s megvalósulásukat a náci követelések megvalósulásával közösen akarták elérni. Csehszlovákia magyarországi követe, M. Kobr már 1933. november 25-én felhívta kormányára figyelmét, hogy a Csehszlovák

¹⁷ DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 124. p., 48. dokum.

¹⁸ *Ádám Magda*: Magyarország és a kisantant a harmincas években, Budapest 1968. 59. p.

¹⁹ AFMZV, PS, 57. sz., Budapest 1933. okt. 26.; ugyanott, PS, 61. sz. Budapest 1933. nov.

²⁰ Ugyanott, PS, Periodikus III. London 1933; Külpolitika, Praha 1934, 147—152. p.

Köztársaság elleni támadások Gömbös berlini látogatásával, illetve Pápen budapesti tartózkodásával függnek össze, s hogy a német politika keleti terveinek megvalósításánál Magyarországgal is számol.²¹

1933 végén a francia politika nagyhatalmi elszigetelődésben találta magát, s az olasz és a brit politika erős nyomásának volt kitéve, ami ellen Franciaország a Szovjetunióval való szorosabb együttműködés megteremtésével akart védekezni. Éppen ezért a francia külügyminiszter. J. Paul-Boncour M. M. Litvinovval való 1933 október végi találkozása alkalmával a szövetségi megállapodás létrejöttének lehetőségei felől puhatolódzott a szovjet kormánynál.²² A francia politika szövetségesei számára is hasonló orientációt javasolt. Amikor E. Beneš a kisantant nevében december közepén Párizsban a francia politikai képviselőkkel tárgyalt, megállapította, hogy „a szovjetekhez való közeledés folytatódik”. A francia kormánnyal abban állapodott meg, hogy a Szovjetunióhoz való viszonyukat a kisantant-államok is megjavítják.²³ Az új helyzetben E. Benešnek az volt a véleménye, hogy a szovjet politikához való közeledés nem lehet veszélyes és a csehszlovák burzsoázia osztályuralmát sem veszélyezteti, ha az együttműködés garanciáját Franciaország szavatolja. Ezért jelenthette ki Beneš Genfben Dovgalevszkij szovjet diplomata előtt, hogy „az európai demokráciákat a Szovjetunió részéről kisebb veszély fenyegeti, mint amilyen a fasiszta diktatúrák részéről fenyegető veszély”. Sőt azt a gondolatot is felvetette, hogy a béke megőrzésében érdekelt valamennyi államnak egymás közt olyan kapcsolatokat kellene kiépíteniök, amelyek segítségével a fasiszta diktatúrák nyomásának sikeresen ellenállnának. Ő maga is a kisantant és a Szovjetunió közötti kapcsolatok javítása mellett foglalt állást. Kijelentette, hogy a kisantant miniszterek legközelebbi tanácskozásán a kapcsolatok normalizálásának kérdése is napirendre kerül. Amennyiben Románia továbbra is a szövetségesek fellépése mellett tartana ki, egy olyan megfogalmazás elfogadásáról gondoskodik, amely a román kormányt megnyugtatja, de egyben a Szovjetunió számára is elfogadható lesz. Abban az esetben, ha Románia nehézséget támasztana, akkor első lépésként a Szovjetunió és Csehszlovákia, valamint a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti viszony normalizálása kérdését veti fel, amely aztán valószínűleg majd a román és a szovjet kormány közötti ellentétek gyorsabb felszámolásához is hozzájárul.²⁴

Ezek a kijelentések nagyon jól tanúskodnak arról, hogy a csehszlovák politikát a nemzetközi helyzet alakulása mennyire nyugtalanította. Ami a konkrét tetteket illeti, azok azonban ezúttal is a kijelentések mögött maradtak. Igaz, 1933 novemberében E. Benešnek Titulescu megígérte, hogy a román kormány tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal²⁵, de ez jóformán semmit nem jelentett, mivel mindketten — vagyis Titulescu és Beneš is — a tárgyalásoktól továbbra is tartózkodtak.

A csehszlovák kormány-politikának a Szovjetunióval kapcsolatban elfoglalt álláspontjában bekövetkezett változás vitathatatlanul annak a növekvő belső nyomásnak a következménye is volt, amely 1933 végén az országon belül eddig soha nem tapasztalt méreteket öltött. Az egész burzsoá sajtó már egyértelműen

²¹ AFMZV, PS, 61. sz. Budapest 1933. nov. 25.; ugyanott, PS, 59. sz. Budapest 1933. nov. 16.

²² DVP SSSR, XVI. köt. (1933), 595—596. p., 332. dokum.; ugyanott, 682—685. p., 390. dokum.

²³ AFMZV, Elküldött táviratok (Odoslané telegramy) 686—718. sz. (1933).

²⁴ DVP SSSR, XVI. köt. (1933), 682—685. p., 390. dokum.

²⁵ AFMZV, Elküldött táviratok 742. sz., Bukarest 1933. nov. 12.

a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok rendezése mellett állt ki. Ellenállás már csak a nemzeti demokraták soraiban mutatkozott, akik élén dr. Kramář állt. De ez az utolsó belpolitikai akadály is elhárult akkor, a nemzeti demokraták 1934 februárjában kiléptek a kormány-koalícióból. A szovjet kormány elismerése mellett álltak ki a képviselők, gyárosok, írók és számos társadalmi szervezet. 1933 októberének közepén a szenátorok külügyi bizottsága a Szovjetunióval való kapcsolatok normalizálásának szükségességéről szóló határozatot fogadott el. A szovjet-barát szimpátia és a Szovjetunió népszerűsége a köztársaságban 1933 végén annyira megnövekedett, hogy a sajtó egy része a csehszlovák és a szovjet kormány között folyó konkrét tárgyalásokról hozott híreket, amely tárgyalások állítólag rövid időn belül a kölcsönös kapcsolatok normalizálásához vezetnek. A sajtó arra is utalt, hogy a Szovjetunióval a kapcsolatokat először a csehszlovák kormány, majd azt követően a két kisantant partner is megkötne.²⁶

A kisantant és Szovjetunió között kialakuló kedvező helyzet a szomszédos államokban sem maradt visszhang nélkül. A kisantant-blokk nemzetközi pozícióinak erősödését és presztízsének általános növekedését főleg Rómában és Budapesten nézték rossz szemmel, ami egyébként már az agresszió szovjet definíciójának elfogadásáról folytatott londoni tárgyalások alkalmával is észrevehető volt. Az olasz politika a kisantant és a szovjet kormány közeledésének megakadályozására irányuló szándékát kétféleképpen próbálta érvényesíteni: egyrészt 1933 szeptemberében megkötött baratsági egyezmény után a Szovjetunióval való megjavult kapcsolatait arra akarta felhasználni, hogy a szovjet politikát a kisantant egységes elismeréséről lebeszélje, másrészt pedig a Gömbös-kormányt a Szovjetunió mielőbbi elismerésének szükségességéről próbálta meggyőzni, azzal érvelve, hogy a magyar politika ezzel az aktussal a kisantant céljait és jövőre vonatkozó terveit közömbösítheti.²⁷ A magyar—szovjet tárgyalások felújítása és a hivatalos kapcsolatok megkötése érdekében tett sikeres Mussolini puhatolódzások után, amelyekre Litvinov 1933 végén Rómában tett látogatása alkalmával került sor, Róma rábeszélésére a magyar kormány 1934 elején beleegyezett a szovjet kormánnyal folytatandó tárgyalásokba.²⁸ A tárgyalásokra Rómában került sor, s a magyar fél számára számos komplikációt jelentettek. A magyar uralkodó körök, az új nemzetközi körülményekre és Olaszország kívánságára való tekintettel, ugyan hajlandónak mutatkoztak a Szovjetuniót de iure elismerni, de egyúttal olyan feltételeket szabtak, amelyeket a szovjet kormány nem tudott elfogadni. A magyar fél még ahhoz a régi protokollhoz tartotta magát, amelyben a szovjet féllel még az előző, az 1924-es tárgyalások alkalmával megállapodott. A magyar fél ezenkívül még attól is félt, hogy a diplomáciai elismerés után majd mindkét államban diplomáciai képviselőt kell létesíteni.²⁹ Amikor a szovjet kormány álláspontja mellett mindvégig következetesen kitartott és amikor a magyar politika követelései még Olaszországban sem találtak meg-

²⁶ DVP SSSR, XVI. köt. (1933), 737—738. p., 422. dokum., Moszkvai Pravda 1933. dec. 3.; V. Král: Spojenectví československo-sovětské . . . , id. munka, 24—25. p.

²⁷ Országos Levéltár (OL), Küm. res. pol. 1933—1941-522, Budapest 1933. dec. 9.; ugyanott, Küm. res. pol. 1934-24-43 (32), Róma 1934. jan. 23.; ugyanott, Küm. res. pol. 1934-24-43 (12), Róma 1934. jan. 16.

²⁸ DVP SSSR, XVI. köt. (1933), 712—714. p., 405. dokum.; OL, Küm. res. pol. 1934-43 (9), Róma 1934. jan. 12.

²⁹ OL, Küm. res. pol. 1934-24-43, Róma 1934. jan. 23.; ugyanott, Küm. res. pol. 1934-24-43, Róma 1934. febr. 3.; DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 71—73. p., 27. dokum.

értésre, a magyar fél kénytelen volt meghátrálni.³⁰ 1934. február 6-án Rómában azonos tartalmú jegyzék kicserélésére került sor, s ezzel a két fél hivatalosan is felvette a kapcsolatokat egymással.³¹

Közben azonban a kisantant is újabb lépéseket tett. 1934 januárjában, a kisantant zágrábi konferenciáján elfogadott határozat kimondta, hogy a kisantant-államok a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok normalizálására a kedvező időpontot csak akkor látják biztosítottnak, ha a szovjet fél mindegyik kisantant állam valamennyi politikai és diplomáciai feltételét teljesíti. Ezzel a megfogalmazással a csehszlovák politikának ugyan sikerült a Szovjetunió elismerésének kérdését a kisantanton belül napirendre tűzni, de az egész probléma megoldását, illetve végleges megoldását a román politika kezébe adta. A román külügyminiszter, N. Titulescu kikényszerítette magának azt a jogot, hogy az elismerés aktusára csakis a román—szovjet vita rendezése és M. M. Litvinovval való személyes találkozása után kerülhet sor.³² S ahogy azt az elkövetkezendő hónapok eseményei tanúsítják, a kisantant-szovjet kapcsolatok alakulása nem a feltételezett úton és módon haladt. Titulescu először arra hivatkozott, hogy a balkáni megállapodás előkészítése miatt ki sem látszik a munkából, később, amikor már a román—szovjet kapcsolatok rendezésének szentelhetne volna magát, Beneš megtudta, hogy maga Károly király támaszt nehézségeket.³³ A csehszlovák külügyminiszter 1934. március 15-én S. S. Alexandrovszki szovjet diplomata előtt elismerte, hogy Románia az, amely az elismerést hátráltatja.³⁴ Az események alakulásával a szovjet fél sem volt megelégedve, s a szovjeteket a francia kormány figyelmeztette, hogy a kisantant ebben a kérdésben semmiféle konkrét tárgyalásokat nem folytat.³⁵ Ebben a helyzetben, mivel a csehszlovák politika szövetségeseihez szolidáris akart maradni, nem maradt más hátra, mint Titulescut sürgetni. 1934 áprilisában Genfben E. Beneš a román és a jugoszláv képviselőkkel a Szovjetunió elismerésének formájában állapodott meg. Az elismerés aktusát egy rövid jegyzék és követ-csere formájában javasolta megvalósítani.³⁶

A diplomáciai kapcsolatok felvételéről folytatott tárgyalások utolsó szakasza a kisantant államok és a szovjet kormány között 1934 tavaszán volt, és ahhoz a nagy diplomáciai akcióhoz kapcsolódott, amely Genfben a keleti paktum-tervezettel kapcsolatban folyt. 1934 áprilisában Barthou felújította a még Paul-Boncour által megkezdett, de később félbeszakadt tárgyalásokat, s a kollektív biztonságra vonatkozó szovjet tervezetet elvben elfogadta; s itt már Csehszlovákia is szerepelt. A csehszlovák politikában ez a tény jelentős fordulatot jelentett. Míg 1934. március 15-én a csehszlovák külügyminiszter-helyettes, K. Krofta még azt hangoztatta, hogy „addig lesz jó, amíg a Szovjetunió irányá-

³⁰ OL, Küm. res. pol. 1934-24-43, Róma 1934. febr. 3.

³¹ DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 106—107. p., 41. dokum.

³² AFMZV, fond Malá dohoda, protokol z konferencie Stálej rady Malej dohody v Záhrebe 21. I. 1934. (Kisantant fond. — A kisantant Állandó Tanácsa konferenciájának jegyzőkönyve; Zágráb 1934. jan. 21.); Státní ustřední archiv (SÚA) [Központi Állami Levéltár], Praha Prezidium ministerskej rady (PMR) [Minisztertanács Elnöksége], II. 4392, Beneš 1934. jan. 26-án elhangzott expozéja; DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 120—126. p., 48. dokum.

³³ AFMZV, Krofta-levéltár, 3-as doboz, feljegyzés Beneš — Titulescu genfi megbeszéléséről; amely 1934. ápr. 11-én zajlott le.

³⁴ DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 189—190. p., 80. dokum.

³⁵ Ugyanott, 234—236. p., 109. dokum.

³⁶ AFMZV, Krofta-levéltár, 3-as doboz, feljegyzés Beneš — Titulescu megbeszéléséről, amely Genfben 1934. ápr. 11-én folyt le; DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 238—239. p., 113. dokum.

ban tartózkodóan viselkedünk . . . ”³⁷, a francia—szovjet tárgyalások intenzitásának növekedésével Csehszlovákiában is fokozódott a Szovjetunióhoz való közeledés iránti érdeklődés. A keleti paktum-tervezetben a csehszlovák politika nemcsak számos előnyt látott, hanem mindenekelőtt ebben látta a köztársaság függetlenségének a fokozódó náci agresszióval és erővel szemben való védelmének olyan lehetőségét, amely a béke fenntartása, illetve megőrzése érdekében képes lesz a háború után kialakult állapotok megőrzésére. A Szovjetunió következetes békepolitikájának az európai határok status quo-ját kellett volna védelmeznie, s keleten — Lengyelország hagyományos vonaltól való elhajlása után — pedig a francia biztonsági rendszert erősítenie. A Szovjetunióknak Franciaország és szövetségesei oldalán való aktív részvételével ismét vissza akarták volna szerezni azt a főlényt, amelyet Németország túlságos megerősödése borított fel. „Új konstelláció, új erőegyensúly lép fel. Németországgal folytatott vitájában Franciaországnak nem kell minden egyes konfliktus alkalmával a két döntő bíróval — Angliával és Olaszországgal — szembe találnia magát, akik újra és újra kompromisszumra kényszerítik, hanem maga mellett tudhatja a kisantantot, a balkáni megállapodást, sőt Oroszországot is, s ennek alapján már egyezkedhet, manőverezhet” írta Beneš a következőkhez 1934. június 17-én küldött tájékoztatójában.³⁸ A Szovjetunióval való együttműködéstől a csehszlovák politika ezenkívül azt remélte, hogy ez Németország és Olaszország Közép-Európába való behatolásának megakadályozásához is komoly segítséget jelent. Amikor a csehszlovák — szovjet együttműködésre vonatkozó nézeteit a csehszlovák külügyminiszter 1934. június 15-én összegezte, többek között kijelentette, hogy számos kérdést illetően, főleg azonban a status quo fenntartása és az amlített terület kis államai függetlensége megőrzéséhez mindkét államot közös érdek fűzi.³⁹

Amikor a csehszlovák kormány Csehszlovákia keleti paktum tervezetben való részvételéről Franciaországgal folytatott megbeszéléseket, késelem nélkül lépéseket kellett tennie annak érdekében is, hogy szövetségeseit a Szovjetunióval való kapcsolataik normalizálására bírja. Bár Titulescu olyan kijelentést tett, hogy nemcsak a diplomáciai kapcsolatok felvételében, hanem Románia keleti paktumban való részvételében is érdekelt,⁴⁰ mégis június elején Genfben a kisantant miniszterek és Litvinov közötti tárgyalások drámai körülmények mellett zajlottak le. Az utolsó pillanatig nem derült ki, hogy a román és a jugoszláv kormány követi-e majd Csehszlovákia példáját. Beneš azonban a kérdés ilyen alakulása mellett is kormányának hozzájárulását kérte a Szovjetunióval való kapcsolatok normalizálásához még akkor is, ha Litvinov, Titulescu és Jeftić tárgyalásai eredménytelenül végződnének. A kormánynak tett javaslatát Beneš a készülő kollektív biztonság jelentőségével és azokkal a várható intrikákkal indokolta, amelyek Csehszlovákiát egy nem egészen világos csehszlovák álláspont esetén Lengyelország részéről érhetik.⁴¹ Miután Prágából pozitív válasz érkezett, a csehszlovák külügyminiszter román és jugoszláv kollégájának bejelentette, hogy ebben az ügyben Csehszlovákia már nem tud tovább várni, s ez vagy az^t jelenti, hogy a Szovjetuniót a kisantant közösen ismeri el, vagy pedig a cseh

³⁷ AFMZV, K. Krofta tanácskozásokon elhangzott fejtegetései, 11. sz. 1934. márc. 15.

³⁸ Ugyanott, Elküldött táviratok 337—367. sz., Praha 1934. június 17.; SÚA, PMR, 4392; Beneš 1934. jún. 23-án elhangzott exozéja.

³⁹ DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 390. p., 199. dokum.

⁴⁰ DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 279—280. p., 138. dokum.; ugyanott, 411. p.; 218. dokum.; AFMZV, PS, Párizs, 391/21. sz. csatolt dokumentum, Beneš Párizsba, 1934. aug. 27.

⁴¹ AFMZV, Iroda 2999/1934. sz., a genfi tárgyalások.

szlovák kormány önállóan cselekszik. Azzal érvelt, hogy a csehszlovák politikának létérdeke a keleti paktumban való részvétel, s ennek első feltétele a Szovjetunió elismerése.⁴² Ennek eredményképpen Románia — az elszigetelődéstől való félelmében — Csehszlovákiához csatlakozott és 1934. június 9-én mindkét állam de iure ismerte el a Szovjetuniót. A csehszlovák és a szovjet kormány között kölcsönös jegyzék-cserére és egy olyan dokumentum aláírására került sor, amelyben mindkét fél egymás elleni ellenséges propaganda folytatásáról kölcsönösen lemondott, s egyben a pénzügyi problémákat is rendezték. Ezáltal a szovjet kormány formális biztosítékot kapott arra, hogy az államon belül megnyilvánuló szovjet-ellenes propagandát és szovjet-ellenes elemeket Csehszlovákia nem támogatja és azokról a pénzügyi követelésekről is lemond, amelyeket a csehszlovák állam a volt cári Oroszországban lévő csehszlovák tőkebefektetések államosítása miatt követelt.⁴³

A szovjet kormány tehát elismeréssel nyugtázta a csehszlovák kormányuk a kollektív biztonság eszméjének Közép-Európában való támogatására tett lépését, ugyanakkor azonban a csehszlovák burzsoázia eljárását sem becsülte túl. Rámutatott azokra a motívumokra, amelyek a csehszlovák burzsoáziát a Szovjetunió irányában addig folytatott politikai kurzusának megváltoztatására készítették. Az olaszországi szovjet követnek 1934. június 26-án írott levelében M. M. Litvinov megemlítette, hogy a területi paktum feltételezett résztvevői közül Csehszlovákia az egyetlen ország, amely feltétel nélküli beleegyezését adta. De egy más alkalommal ugyancsak ő utalt arra, hogy Csehszlovákiának az agresszív náci Németországgal való közvetlen szomszédsága az, amely a csehszlovák burzsoáziát a Szovjetunióhoz való közeledésre készíti. Ennek következtében a csehszlovák burzsoázia a náci veszély ellen foganatosított messzemenő intézkedések elfogadására is hajlandónak mutatkozik. A szovjet politika azonban csakhamar felismerte a prágai politika másik alapvető mozzanatát is. S ez a francia szövetségesek közötti kapcsolatok fokozatos fellazulása volt, amely egyrészt Csehszlovákia és Lengyelország között, másrészt pedig magán a kisantant blokkon belül egyre fokozódó ellentétek formájában jutott kifejezésre.⁴⁴

A diplomáciai kapcsolatok felvétele alkalmával a csehszlovák politika ígéretet tett a szovjet kormánynak, hogy a kölcsönös kapcsolatok alakulásában ezután új fejezet kezdődik. 1934. június 8-án E. Beneš Genfben M. M. Litvinov előtt kijelentette, hogy Csehszlovákia a Szovjetunióval olyan jó kapcsolatokat kiépítésére törekszik, mint amilyen kapcsolatai Csehszlovákiának Franciaországgal vannak, s hogy a szovjet kormányt ezután valamennyi jelentős kérdésről tájékoztatja. Utalt arra is, hogy a szovjet és a francia politikának a kollektív biztonság megteremtésére irányuló erőfeszítéseit a csehszlovák politika minden erejével támogatja és a keleti paktum létrehozásában is aktív részt vállal.⁴⁵

⁴² AFMZV, fond Malá Dohoda, zázman rozhovoru Beneš—Massigli a z konference Stálej rady v Ženeve 6. 6. 1934. (Kisantant fond. — feljegyzés Beneš—Massigli megbeszéléséről és az Állandó Tanács genfi konferenciájáról, 1934. jún. 6.), valamint Benešnek a kisantant-miniszterekkel és a szovjet kormány képviselőivel Genfben folytatott megbeszéléseiről, 1934. jún. 7—8.

⁴³ SÚA, PMR, 4392, Beneš 1934. jún. 23-iki expozéja; DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 376. p. 190. dokum.

⁴⁴ DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 415. p., 218. dokum.; ugyanott, 417. p. 219. dokum.

⁴⁵ AFMZV, Kisantant fond, Benešnek a kisantant-miniszterekkel és a szovjet kormány képviselőivel Genfben 1934. jún. 7—8-án folytatott megbeszéléseiről készült feljegyzés; DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 378—379. p., 192. dokum.

A csehszlovák politika rendkívül nagy érdeklődést tanúsított a keleti paktum létrehozása körül, illetve az érdekében folytatott tárgyalások iránt és ama megállapodás iránt, amely Genfben Barthou és Litvinov között létrejött. A Németország és Lengyelország részéről tapasztalt készség-hiány azonban még inkább a szovjet politikával való szorosabb együttműködésre készítette. A csehszlovák kormányoknak az volt a véleménye, hogy a keleti paktum elfogadása kérdésében Franciaországnak nyomást kellene gyakorolnia Lengyelországra, mivel a lengyel kormány politikájában bekövetkezett változás Németországra is hatással lehet, hiszen egy esetleges elszigetelődést Németország nem engedheti meg magának. Ezenkívül Párizsban nyilvánosságra kellett volna hozni azt is, hogy a francia kormány a kitűzött vonaltól nem tér el, s amennyiben a német és a lengyel kormány a keleti paktumot továbbra is elutasítaná, akkor várhatóan Franciaország, a Szovjetunió és Csehszlovákia között kerül sor megállapodásra. Beneš a tárgyalások mielőbbi befejezését javasolta, vagyis addig, amíg a franciaországi feltételek kedvezőek. „... Novemberig vagy októberig Franciaországban nem várhatók belső változások, s éppen ez az az időszak, amikor a keleti paktum sorsát végérvényesen tisztázni kell.” A csehszlovák kormány álláspontját illetően kijelentette, hogy az kész a legmesszebb menő együttműködésre. Beszélt Csehszlovákiának a szövetségi kötelezettségek megkötésére vonatkozó felkészültségéről, sőt megjegyezte, hogy Csehszlovákia még a katonai jellegű kötelezettségek vállalása előtt sem zárkózik el.⁴⁶

Csehszlovákiának a keleti paktum előkészítésében való aktív részvétele mind a kisantant szövetségesek körében, mind pedig a Népszövetség talaján is éreztette hatását. A csehszlovák politika segítségével M. M. Litvinov arról próbálta Romániát meggyőzni, hogy Románia a keleti paktumban való részvételéről mondjon le, s követelésével pedig csak a lengyelek paktum-ellenes intrikáit támogatja.⁴⁷ Jugoszláviában pedig Prága Sándor királyra próbált hatni, mégpedig annak érdekében, hogy a keleti paktum gondolatát, mint Európa biztonságának új formáját, a királlyal elvben elfogadtassa, annak ellenére, hogy a paktum létrehozása Jugoszláviát közvetlenül nem érintette, s Jugoszlávia a Szovjetunióhoz való viszonyát sem rendezte. Konkrét eredmény csak 1934 szeptemberében mutatkozott, amikor a kisantant kijelentette, hogy „a keleti paktumban a béke biztosítékának megerősítését látja és a paktum gyors megvalósítását kívánja”.⁴⁸ A csehszlovák külügyminiszter, mint a Népszövetség Tanácsának akkori elnöke a Szovjetunióhoz való csatlakozásának a Népszövetségbe és a Tanács állandó tagjai sorába való felvételének előkészítésében is részt vállalt.⁴⁹

A keleti paktum-tervezettel kapcsolatban Németországon és Lengyelországon kívül — mely országok negatív álláspontja a kollektív biztonságnak Közép- és Kelet-Európa területén való további sorsát is érintette —, Olaszország és Magyarország is elutasító álláspontra helyezkedett. Bár az úgynevezett keleti Locarno Magyarországra közvetlenül nem vonatkozott, a magyar uralkodó körök a paktum általános koncepciója és főleg amiatt nyugtalankodtak, hogy a keleti paktum egyik résztvevője Csehszlovákia lett volna. Ez mindenképpen logikus reakció

⁴⁶ DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 423—424. p., 220. dokum.; ugyanott, 515—518. p., 281. dokum.

⁴⁷ AFMZV, PS, Párizs, 391/21. sz. csatolt dokumentum, Beneš Párizsba, 1934. aug. 27.

⁴⁸ Külpolitika, Praha 1934, 600. p.

⁴⁹ DVP SSSR, XVII. köt. (1934), 545—546. p., 298. dokum.

volt, hiszen a szovjet—francia tervezet a Szovjetunió közvetlen támogatásával a francia szövetségi rendszer keleten való megerősödését feltételezte, s ez a Gömbös-kormány revizionista aspirációit döntő mértékben keresztetne volna. Ezenkívül a keleti paktum-terv mélyen sértette a magyar uralkodó politika koncepcióját is, nevezetesen azt, hogy Magyarország egy közép-hatalom szerepét tölti be, s Közép-Európában államalapító hivatással rendelkezik. E tézis szerint a magyar politika a Kárpát-medencében felmerülő valamennyi probléma megoldásában jelentős szerepet játszott.⁵⁰ Sőt a francia—szovjet tervezet nemcsak a francia biztonsági rendszer és ezen belül a kisantant szövetség megerősödését jelentette, ami a magyar politikában döntő ellenállást váltott ki, hanem a keleti paktum a Szovjetunió képviselőjében a középeurópai politika új jelentős tényezőjét is megteremtette. Éppen ezért a Gömbös-kormány a keleti Locarnóval kapcsolatos tanácskozások megkezdése pillanatától szorosán együttműködött az európai biztonsági rendszer új formáinak kialakításával kapcsolatban negatív álláspontra helyezkedő államokkal, s ezeket negatív álláspontjuk további fenntartása érdekében következetes támogatásáról biztosította. Ebben a kérdésben Magyarország Németországgal, Olaszországgal és Lengyelországgal haladt közösen.

Tekintettel arra, hogy a kollektív biztonsági rendszer kialakulása időszakában a német—olasz kapcsolatok meglehetősen hűvösek voltak, a magyar kormány-politikában egyre fokozódtak az aggályok amiatt, hogy Németország és Olaszország képtelen lesz majd Franciaország és a szomszédos államok nyomásának ellenállni. Az újonnan kialakult politikai körülmények ugyanis Magyarországot a veszéllyel fenyegették, hogy kénytelen lesz a határookra vonatkozó status quo-t elismerni, illetve a szomszédos államokkal való kölcsönös segítségről szóló egyezmény elvét elfogadni. A legnagyobb veszély forrását a magyar kormány abban látta, hogy a meglévő körülmények a magyar politikát a csehszlovák—magyar határok véglegességének elismerésére és Csehszlovákiával szembeni revizionista követeléseiről való lemondásra kényszeríthetik, amit viszont a kormány semmiképp sem akarta. A keleti paktumról folytatott francia—szovjet megbeszélésekkel kapcsolatban elfoglalt olasz álláspont éppen ezért megnyugtatólag hatott a magyar kormánykörökre. A magyar kormánynak Mussolini 1934. július 7-én üzent, hogy a francia szövetségi rendszer megerősítésével nem ért egyet, s a francia akciókat egyszerűen olyan paktomániának nevezi, amely nem a béke biztonságát szolgálja, hanem annak veszélyeztetését jelenti. Éppen ezért a kölcsönös segítségről szóló paktumról hallani sem akar.⁵¹ Rómában folytatott konzultációi után Gömbös Gyula körvonalazta a magyar kormány álláspontját arra az esetre, ha Magyarországot netán a szomszédos államokkal való együttműködésre, illetve a magyar politika módosítására szólítanak fel. A kölcsönös segítségről szóló egyezmény elvét a magyar kormány azzal az indokkal, hogy Magyarországot leszerelték, határozottan elutasította.⁵²

A magyar politika első nyilvános és éles reakcióját, amely a határok status quo megerősítése gondolatával függött össze, Barthou kisantant államokban tett

⁵⁰ OL, Küm. res. pol. 1934-41-542, Gömbös—Soulier feljegyzés, Budapest 1934. okt. 2.; AFMZV, PS, 64. sz. Budapest 1934. jún. 22.; *Adám Magda*: Magyarország és a kisantant . . . , 64. p.

⁵¹ OL, Küm. pol. 1934-23-2305, Róma 1934. júl. 7.

⁵² OL, Küm. pol. 1934-23/7-98, Róma 1934. júl. 7.

körutazása váltotta ki, amelyre 1934 tavaszán és nyarán került sor. A francia külügyminiszter Romániában tett revizionista-ellenes kijelentéseire Kánya Kálmán éles kirohanással reagált, s azokat a keleti Locarno-tervezet előkészítésével, s egyáltalán a kisantant pozícióknak Közép-Európában való megerősödésével hozta összefüggésbe.⁵³

A kollektív biztonságot tervezete kérdésében döntő fordulatot a marseillesi merénylet hozott. Laval politikája ugyanis már kifejezett elhajlást jelentett a keleti paktum eredeti koncepciójától. Az új francia külügyminiszter értelmezése szerint a kollektív biztonság politikájának alap-pillérét már nem a Szovjetunióval való szövetség képezné, hanem az csupán a számos diplomáciai kombináció egyikét jelentené, nevezetesen azt, amellyel Németországot Franciaországgal való megállapodásra lehetne kényszeríteni. Annak ellenére, hogy a kölcsönös segítség gondolatát a német és a lengyel politika elvben elutasította és taktikájuk célja a keleti paktum megvalósításának a késleltetése volt, Laval a két ország részvétele mellett mindvégig kitartott és a lengyel szövetség jelentőségéről szóló tézishez újra és újra visszatért. Laval vezetése alatt a francia politikában egyre inkább és nyíltabb formában kiütközött a nyugati fasiszta államokkal való megállapodás tendenciája, ugyanakkor a Szovjetunióval kialakított kapcsolatok csupán formális jellegű szintre redukálódtak volna. Laval Berlinhez való közeledése 1934 végén, a Saar-kérdésben tanúsított gesztusa, valamint a Mussolinival való megállapodás érdekében tett erőfeszítései, Prágában igen komoly aggodalmat keltek, mégpedig amiatt, hogy ez a francia politikát esetleg eltéríti attól az alapelvtől, amelyben Litvinov és Barthou megállapodott, vagyis hogy a franciák Németországgal és Olaszországgal külön megállapodásra jutnak, ami viszont a francia szövetségi rendszer, főleg a köztársaság további sorsát illetően rendkívül kedvezőtlen következményekkel járna. A csehszlovák politika éppen ezért pozitívan értékelte azt a szovjet követelést, hogy Németországgal folytatott megbeszéléseiről Laval szövetségeseit folyamatosan tájékoztassa, szövetségesei tudta nélkül Németországgal megállapodást ne írjon alá és a keleti paktumról folytatott tanácskozások befejezésére kötelezze magát. 1934. november 22-én Genfben E. Beneš megígérte Litvinovnak, hogy nyomást gyakorol Párizsra és a közös francia—szovjet jegyzőkönyv megkötésére vonatkozó szovjet álláspontot támogatja. A kérdéstről folytatott tanácskozások pozitív kimenetele érdekében a csehszlovák kormány kijelentette, hogy a jegyzőkönyv aláírásában ő maga is részt szeretne venni.⁵⁴ A dolgok valóban így is alakultak. Három nappal a genfi jegyzőkönyv aláírása után, 1934 december 8-án a francia—szovjet jegyzőkönyvhöz a csehszlovák kormány is csatlakozott. Amikor a csehszlovák külügyminiszter a Minisztertanács Elnöksége előtt, 1934. december 14-én felsorolta azokat az érveket, amelyek a Csehszlovák Köztársaságot a jegyzőkönyv aláírására, illetve ahhoz való csatlakozásra készítették, kijelentette, hogy ezzel a lépéssel a csehszlovák politika a keleti paktumról folytatott további tárgyalásokon való részvételét biztosította, még arra az esetre is, ha ebből a tanácskozásból Csehszlovákiát Németország és Lengyelország ki szeretné zárni, de egyben biztosította a három nagyhatalomnak Közép-Európáról és az európai biztonságról folytatott esetleges tárgyalásokon való

⁵³ AFMZV, PS, 28. sz. Budapest 1934. jún. 22.; ugyanott, Periodikus III. Budapest 1934; Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság 1931—1936, Budapest 1969. 312. p.

⁵⁴ AFMZV, Kisantant fond, feljegyzés Beneš—Litvinov 1934. nov. 22-én Genfben folytatott megbeszéléséről.

részvételét is, hiszen Csehszlovákiának létérdeke ezeken a tárgyalásokon jelen lenni.⁵⁵

Prágában azonban még komolyabb aggodalmat váltott ki P. Laval és B. Mussolini Rómában 1935 januárjában törtött találkozásának eredménye. A római megállapodásokban a keleti paktumról egyáltalán nem esett szó, s ebből nem volt nehéz kikövetkeztetni, hogy a római találkozó célja a keleti paktum tervezetének mellékvágányra való szorítása volt. A csehszlovák politika véleménye szerint csakis a Szovjetunióval való szoros együttműködés megteremtésére törekvő francia politika jelenthet biztosítékot arra, hogy a szövéséges Csehszlovákia érdekeit Párizs fel ne áldozza, s a négyek újabb paktuma létrehozását is megelőzze. A keleti paktum Franciaország pozícióit volt hivatva — mind Németországgal mind Olaszországgal szemben — erősíteni. A kisantant ljubljanai konferenciáján, 1935 januárjában E. Beneš kijelentette, hogy a „keleti paktumról folytatott tárgyalásokat éppen most szükséges meggyorsítani. Nem engedhető meg, hogy a keleti paktummal kapcsolatos francia szándékok Oroszországban a bizalmatlanság legkisebb gyanúját is kiváltsák. Lengyelországgal való megállapodás csak azért volt lehetséges, mert Laval orosz kártyát tartott kezében. Németországgal folytatott tárgyalások során hasonló eredmény ugyancsak attól függ, hogy ezt a kártyát sikerül-e Lavalnak továbbra is kézben tartania.”⁵⁶

A feltételezett római megállapodások a csehszlovák politika szerint Csehszlovákia biztonságát még akkor sem garantálnák egy német—lengyel támadás esetén, ha ezeket a megállapodásokat történetesen külön katonai egyezmények is követnék. A német veszélyt, amely Lengyelországgal 1934 januárjában történt megállapodás után csehszlovák-ellenes élt kapott, kizárólag a keleti paktum közbelépésével lehetne elhárítani.⁵⁷ Természetesen e politika logikus következménye volt az is, hogy Csehszlovákia a keleti paktum-tervezet minden olyan módosításával szembehelyezkedett, amely a tervezetben foglalt kölcsönös segítség elvét a konzultációról és megneemtámadásról szóló tervezettel akarta helyettesíteni. A külügyminiszterium munkatársai előtt Kamil Krofta 1935. március 14-én kijelentette, hogy „egy ilyen megfogalmazás az eredeti keleti paktum-tervezet helyett nagyon gyenge kárpótlást jelentene”.⁵⁸

Határozatlan politikája miatt Lavalt mind a szovjet kormány, mind pedig a kisantant részéről súlyos támadások érték. Mikor nyilvánvalóvá vált, hogy az európai béke megszervezésében Németországra nem lehet számítani, s erről leginkább az általános hadkötelezettségnek Németországban történő bevezetése tanúskodott, a megállapodást illetően Laval kénytelen volt konkrét tárgyalásokba bocsátkozni. A francia kormány álláspontjával szemben — a franciák a Szovjetunió, Franciaország és a Csehszlovák Köztársaság között megkötendő paktumot illetően egy bilaterális formát javasoltak —, Prága inkább a szovjet javaslat felé hajlott, nevezetesen afelé, hogy az elkövetkezendő megállapodás háromoldalú legyen és ezáltal a kollektív biztonság alapját képezze.⁵⁹ A tárgyalások további menete azonban a csehszlovák politika régi hibáit újra felszínre hozta. Mint

⁵⁵ SÚA, PMR, II, 4392, Beneš-expozé, 1934. dec. 14.

⁵⁶ AFMZV, Kisantant fond, a kisantant Állandó Tanácsa Lublana-i konferenciáján készült feljegyzés, 1934. jan. 11.

⁵⁷ DVP SSSR, XVIII. köt. (1935), 56—60. p., 34. dokum.

⁵⁸ AFMZV, K. Krofta tanácskozásokon elhangzott fejtegetései, 10. sz., 1935. márc. 14.; DVP SSSR, XVIII. köt. (1935), 94. sz. megjegyzés, 630—631. p.

⁵⁹ AFMZV, Elküldött táviratok 128—141. sz., Praha 1935. ápr. 6.; DVP SSSR, XVIII. köt. (1935), 94. sz. megjegyzés, 630—631. p.

ezelőtt mindig, a csehszlovák politika képviselői ezúttal is képtelenek voltak rászánni magukat egy önálló akcióra, s továbbra is csak a francia példa hű követői maradtak. Bár a csehszlovák uralkodó körök teljes mértékben tisztában voltak azzal, hogy Laval sem a kollektív biztonság megteremtésére, sem pedig a Szovjetunióval való tartós szövetségre nem törekszik, s hogy mindez a köztársaság létérdekeit alapvetően veszélyezteti, mégis a francia taktikához alkalmazkodtak, s a megállapodásra vonatkozó francia bilaterális formát fogadták el. E. Beneš először a francia—szovjet megállapodásra várt s csak azután fogott hozzá egy hasonló egyezmény megkötése érdekében kezdődő tárgyalásokhoz a szovjet kormányval. A csehszlovák külügyminiszter eredetileg azt tételizte fel, hogy a francia—szovjet és a csehszlovák—szovjet megállapodásokat Genfben 1935 áprilisában írják alá.⁶⁰ Miután a megállapodás szövegének megfogalmazása körül Laval hibájából nehézségek merültek fel, a csehszlovák és a szovjet kormány között konkrét tárgyalások megkezdésére csak a francia—szovjet megállapodás aláírása után, 1935. május 2-án került sor. A megállapodás kidolgozásánál a csehszlovák kormány a francia—szovjet megállapodásban foglalt elvekhez tartotta magát. Amikor két hét után a csehszlovák—szovjet segítségről szóló egyezmény végleges szövegében mindkét fél megállapodott, 1935. május 16-án Prágában s csehszlovák fél nevében E. Beneš, a szovjet kormány nevében pedig S. S. Alexandrovskij írta alá. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy Németország még közvetlenül a megállapodás létrejötte előtt is kísérletet tett az egyezmény létrejöttének meghusítására. A náci titkos politikai megbízottja felajánlotta, hogy Csehszlovákia külön megállapodást kössön Németországgal.⁶¹

A csehszlovák—szovjet egyezmény a forma és tartalom tekintetében a francia—szovjet megállapodással ugyan azonos volt, a jegyzőkönyv II. cikkelye azonban — amely kimondta, hogy a Szovjetunió által Csehszlovákiának nyújtandó segítség feltétele a francia segítségnyújtás — már valami újat jelentett.⁶² A csehszlovák kormánykörök az egyezmény legfontosabb részének ezt a záradékát tekintették. E záradék közbeiktatásában a kormánykörök több okból kifolyólag is érdekeltek voltak; elsősorban ezzel akarták bizonyítani Csehszlovákia és Franciaország szoros együvé tartozását és az uralkodó burzsoáziának a burzsoá rendszerrel való osztály-összefonódását. Azoktól a belpolitikai következményektől való félelmében, amelyek akkor következhetnek volna be, ha a Szovjetunió a köztársaság irányában vállalt kötelezettségeit teljesíti, a csehszlovák kormány a szovjet kormány segítségnyújtásának idejét és körülményeit Franciaország közbelépésétől tette függővé. Sőt a záradékot a csehszlovák kormány úgy értelmezte, hogy általa a Csehszlovák Köztársaság kiter a Szovjetunió irányában vállalt egyoldalú kötelezettségek alól, mivel a szovjet kormány segítségét csak abban az esetben veheti igénybe, ha Franciaország is ugyanakkor nyújt segítséget Csehszlovákiának.⁶³

Masaryk és Beneš sem a fasizmus növekvő veszélye, sem pedig a köztársaság létét fenyegető körülmények hatására sem volt képes azon alapvető tézisének változtatni, mely szerint Csehszlovákia biztonságát az antant nagyhatalmak irányába történő orientáció és ezek garanciája szavatolja. A csehszlovák kormány-politika ugyan elismerté, hogy a béke és a status quo fenntartása Európá-

⁶⁰ AFMZV, Beérkezett táviratok 212. sz.; Beneš Genfből 1935. ápr. 16.

⁶¹ DVP SSSR, XVIII. köt. (1935), 342—343. p. 232. dokum.

⁶² Külpolitika, Praha 1935, 229—331. p.

⁶³ AFMZV, K. Krofta tanácskozásokon elhangzott felszólalásai, 18. sz., 1935. máj. 16.

ban a Szovjetunió nélkül lehetetlen, ugyanakkor a szovjet kormánnyal való együttműködésnek nem volt szabad azokat a diplomáciai kereteket és politikai kombinációkat túllépnie, amelyek a szovjet nagyhatalomnak a Franciaország és szövetségesei oldalán játszott szerepét meghaladná. A szövetségi egyezménynek is ez lett volna a hivatása. E. Beneš Moszkvából való visszatérése után, 1935. június 19-én a csehszlovák—szovjet együttműködést az alábbi szavakkal értékelte: „Európa egyensúlya szempontjából Oroszországnak Közép-Európában való politikai jelenléte nyereséget jelent.”⁶⁴ A csehszlovák politika az egyezmény megkötésétől mindenekelőtt a köztársaság nemzetközi pozíciójának megerősödését várta, aminek elsősorban Németországgal folytatott tanácskozásokon — mégpedig nagyobb lavírozási szabadság formájában — kellett volna érvényesülnie, hiszen a csehszlovák politika főleg itt akarta az úgynevezett „orosz kártya” előnyeit kihasználni. Prága véleménye szerint a csehszlovák—szovjet együttműködésnek elsősorban a francia politikát kellett híven követnie és önállóan semmit sem kezdeményeznie, nehogy Párizsban, Londonban vagy Berlinben a gyanú legkisebb jelét is felkeltsék. Másrészt viszont meg kell állapítani, bár a nyugati orientációról Beneš nem akart lemondani, a csehszlovák—szovjet egyezmény a valóságban mégis a nyugati nagyhatalmak és ezek Csehszlovákia irányában tanúsított magatartása miatti bizalmatlanság bizonyos megnyilvánulása volt.

A csehszlovák—szovjet egyezmény, a csehszlovák fél szubjektív értelmezésétől eltekintve, mégis csak jelentős szerepet játszott a biztonság új formáinak keresése útján. A fasiszmus elleni kollektív védekezés reális feltételei megteremtéséhez járult hozzá Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában. Európa a térségeiben valamennyi demokratikus és antifasiszta erő megerősödését szolgálta. Cáfolta azokat a hazai és a külföldi reakció által terjesztett helytelen állításokat, hogy a kis államok számára egyetlen kivezető utat a fasiszta nagyhatalmakkal való megállapodás jelenti. Amikor a csehszlovák—szovjet egyezmény szóba kerül, akkor rendszerint az egyezmény ama védelmi szerepére gondolnak, amelyet az a fasiszta agresszió elleni törekvésekben betöltött. De már kevesebb szó esik arról, hogy az egyezmény status quo védelmére való beállítottsága és revizionista-ellenes volta miatt Csehszlovákia pozícióit erősítette, s azáltal a köztársaság ellen irányuló lengyel és magyar revizionista politikát eliminálta.

Tekintettel arra, hogy a csehszlovák—szovjet egyezmény aláírása után a fasiszta propaganda és a nemzetközi reakció riadót fújt, a csehszlovák külügyminiszter kénytelen volt a Szovjetunióval való együttműködés jellegére és értelmére magyarázatot adni. Londont, Rómát, Bécsset, Varsót és a kisantant-szövetségeket aflől próbálta megnyugtani, hogy az egyezmény a csehszlovák politikában semmiféle fordulatot nem jelent, s még az orosz-barát (ruszofil) koncepcióhoz való visszatérést sem jelenti.⁶⁵ Hasonló célt szolgált az a sokat hangoztatott érv is, hogy az egyezmény érvényesülése Franciaországtól, a locarnói egyezménytől és a Népszövetségtől függ. Hogy a csehszlovák politika Nyugat iránti lojalitásához kétség se férjen, a csehszlovák kormány lépten-nyomon azt hangoztatta, hogy a csehszlovák—szovjet egyezmény a kialakult nemzetközi konstelláció produktuma és életre hívását Németország veszélyes erősödése és Közép-Európá-

⁶⁴ Ugyanott, Elküldött táviratok, 364—399. sz., Praha 1935. jún. 19.

⁶⁵ Ugyanott, Elküldött táviratok 342. sz., Praha 1935. jún. 1.; Archiv Ústavu marxizmu—leninizmu (Marxista—leninista Intézet Levéltára) = AÚML, Praha, fond. 39, SN. 1935, 4-es doboz, feljegyzés Beneš és Aloisi genfi megbeszéléséről 1935. máj. 25. és Beneš—Berger-Waldenegg Genfben folytatott tanácskozásáról, 1935. apr. 16.

ba való nyomulása tette szükségessé. Ezzel tulajdonképpen azt is jelezte, hogy a körülmények megváltozása esetén Csehszlovákia és a Szovjetunió együttműködését is lehet majd módosítani.

Hogy az egyezmény a fasiszta államok és ama államok terveit keresztezte, amelyek a revízió végrehajtásának hívei voltak, abból is látható, ahogy kampányát a nemzetközi reakció a csehszlovák—szovjet egyezmény ellen kiterjesztette. Varsóban azt állították, hogy az egyezménynek lengyel-ellenes éle van, Lengyelország biztonságának elveit veszélyezteti, sőt az egyensúlyra vonatkozó lengyel koncepció elvét is sérti. A magyar hivatalos politika reagálása is szélsőségesen negatív volt. Nem sokkal a csehszlovák—szovjet egyezmény aláírása után elhangzott külpolitikai expozéjában a magyar miniszterelnök a náci Németországnak ama érdemeit ecsetelte, amelyeket az a bolsevizmus ellen folytatott küzdelemben Közép-Európában betöltött. A csehszlovák—szovjet egyezményrel kapcsolatban elfoglalt álláspontját Bethlen István a Pesti Napló 1935. június 2-iki számában fejtegette. Fenyegető veszélyről beszélt. A szovjet politika állítólag újra visszatért a pánszlávizmus gondolatához, s ez a magyar nemzet számára soha sem volt elfogadható. Szerinte ez a veszély főleg a csehszlovák—szovjet egyezmény aláírása után vált akuttá, mert Közép-Európában Csehszlovákia lett a Vörös Hadsereg katonai bázisa.⁶⁶ Az sem véletlen, hogy a magyar hivatalos propagandában egyre gyakoribbak lettek a nácikhoz hasonló csehszlovák-ellenes kirohanások, s ezek előbbiekkal való egybehangoltsága túlságosan is nyilvánvaló volt. Németországon kívül éppen a magyar propaganda volt az, amely a Csehszlovák Köztársaság ellen elsők között terjesztette a köztársaság területén lévő szovjet repülőgép-bázisokról szóló ál-híreszteléseit.

1935 második felétől a Gömbös-kormány valamennyi akciójában egyre kifejezőbbben érződött, hogy a csehszlovák—szovjet szövetség közvetlenül a magyar érdekeket veszélyezteti, sérti a Közép-Európában addig kialakult viszonyokat, aminek viszont a csehszlovák—német és a csehszlovák—lengyel kapcsolatokra is komoly következményei lehetnek. Kánya Kálmán a csehszlovák követtel 1935. június 27-én folytatott megbeszélésén a csehszlovák—szovjet megállapodást bíráló megjegyzéssel illette, s a követtől még azt is megkérdezte, hogy tulajdonképpen Csehszlovákia mit vár a Szovjetunióval kötött egyezménytől.⁶⁷ A magyar külügyminisztérium hasonló kérdéssel fordult a szovjet kormányhoz is, s a szovjet—csehszlovák együttműködés értelme és célja felől érdeklődött a szovjet kormánytól.⁶⁸ Amint az várható is volt, a kapott válaszok távolról sem elégitették ki a magyar kormányt, aminek az lett a következménye, hogy a Gömbös-kormány Csehszlovákia ellenes kirohanásai még élesebbekké váltak. Németország vezető képviselőivel folytatott tanácskozásán 1935 szeptember végén a magyar miniszterelnök a csehszlovák politika, főleg annak külügyminisztere tevékenységével kapcsolatban elfoglalt szélsőséges fenntartásait sem mulasztotta el kifejezésre juttatni.⁶⁹

A magyar politika azon törekvésében, hogy a csehszlovák—szovjet megállapodás hatékonyságát ellensúlyozza, azonnal ellenakciókat indított. Német-

⁶⁶ AFMZV, PS, 33. sz. Budapest 1935. jún. 6.; ugyanott, PS, 9. sz. Budapest 1936. febr. 6.

⁶⁷ OL, Küm. pol. 1935-7/7-2121, feljegyzés a Kánya—Kobrközött 1935. jún. 27-én tartott megbeszélésről.

⁶⁸ DVP SSSR, XVIII. köt. (1935), 399. p., 273. dokum.

⁶⁹ A Wilhelmstrasse és Magyarország; a dokumentumokat összeállította: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula, Budapest 1968. 101—102. p., 34. dokum.; AFMZV, PS, 54. sz. Budapest 1935. nov. 5.

országban tett látogatása alkalmával Hitler és Neurath előtt Gömbös Gyula Németország, Olaszország, Magyarország és Lengyelország között létrehozandó új politikai csoportosulásra vonatkozó elképzeléseit vázolta, amelynek célja a francia szövetségi rendszer ellensúlyozása lett volna. A magyar kormánypolitika a maga terveit kifelé azzal próbálta indokolni, hogy Magyarországot a paktum-rendszerek gyűrűje veszi körül, ezért biztonságára és kapcsolatainak bizonyos államokkal való megerősítésére és kiszélesítésére kell gondolnia.⁷⁰

A várakozásnak megfelelően a legagresszívabb tónusok Berlinben hangzottak el. A csehszlovák-ellenes irányvonalát a náci diplomácia elsősorban a brit politikai körökben próbálta terjeszteni, ahol azt bizonygatta, hogy a Csehszlovák Köztársaság a Vörös Hadsereg ugró-deszkája lett Németország ellen, s Benešnek már ahhoz is sikerült beleegyezést szereznie, hogy a Vörös Hadsereg a román területeken átvonulhasson.⁷¹ Ezenkívül a nációk olyan híreket is terjesztettek, hogy a megállapodás célja Németország bekerítése és hogy az titkos katonai záradékot is tartalmaz, ami Közép-Európa békéjét külön is veszélyezteti. Bár Berlin megnyugtatósa érdekében Prága minden erejét bevetette, Hitler és környezete ennek ellenére 1935 végétől Csehszlovákiát első számú ellenségének tekintette.⁷² A csehszlovák—szovjet egyezmény aláírása után Németország azonnal ellenintézkedéseket tett, s ezekkel akarta megakadályozni, hogy a Szovjetunióval kötött két megállapodás a náci expanzió keleti terjeszkedésének útjába akadályokat állítson, hogy a Párizs—Prága—Moszkva vonalhoz újabb államok csatlakozzanak. Németország szorgalmasan dolgozni kezdett azoknak az államoknak a csoportosításán, amelyek külpolitikáját Berlin befolyása alá akarták vonni. A nációk ezekkel az államokkal akartak manőverezni, s a német politika érdekeinek megfelelően kihasználni őket. Ezek között az államok között szerepelni kellett volna Lengyelországnak, Magyarországnak, Jugoszláviának és Bulgáriának. Alapvető egyesítő elem az uralkodó osztályok bolsevizmus elleni közös harca lett volna. A náci propagandának ezekben a hetekben nem volt nehéz bebizonyítani, hogy a szovjet politikával való együttműködés, s a szovjet politika befolyásának növekedése ezeken a területeken ezen államok reakciós rendszerei számára mekkora veszélyt rejtene magában. A német politika mindamellett úgy lépett fel, mint a „bolsevik veszély” ellen fellépő erők fő támasza és bástya. A német tervek másik egyesítő eleme Csehszlovákia volt, s ezt a Szovjetunió felé való „veszélyes” orientációja miatt mind szövetségeseitől, mind pedig szomszédaitól el kellett szigetelni.⁷³

A francia—szovjet, valamint a csehszlovák—szovjet megállapodásra való közvetlen reagálást, reakciót Göring utazása jelentette, amelyet 1935 május második felében és június elején Lengyelországban, Magyarországon, Jugoszláviában és Bulgáriában tett. A náci sajtó egy része nyíltan beismerte, hogy Göring körutazását a francia—csehszlovák—szovjet szövetségre való válasznak kell

⁷⁰ Magyarország és a második világháború. A dokumentumokat összeállította: Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos, Budapest 1959. 53—55. p.; A Wilhelmstrasse és Magyarország . . . , 109—110. p., 40. dokum.; AFMZV, PS, 54. sz., Budapest 1935. nov. 5.

⁷¹ V. Král: Spojenectví Československo-sovětské . . . , 67. p.

⁷² R. Kvaček: Nad Evropou zataženo (Európa felett borult az ég), Praha 1966, 113—115. p.; Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság 1931—1936 . . . , 376. p.

⁷³ AÜML, 39. fond. SSSR, 5-ös doboz/1935., feljegyzés Beneš—Litvinov között Moszkvában 1935. jún. 8-án tartott megbeszélésről; Centralen drzsaven isztoriceszki archiv, Szófia; Fond 176., N° 6,a, e. 2845, 52—55. p., Praha 1935. júl. 5.; Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság . . . , 383. p.

tekinteni, s hogy Európa délkeleti részében olyan államok is vannak, amelyek ez irányvonallal szemben egy másféle politikai orientációt szembe állíthatnak.⁷⁴

Ugyanezen a szinten folytatódtak Göring és a magyar politika képviselőinek Budapesten tartott megbeszélései is. Hitler követe a magyar és a német politika közös közép-európai céljairól, a kisantant szétzúzásának szükségességéről beszélt, amely szerinte a csehszlovák—szovjet megállapodás aláírása után különösképpen akuttá vált. Újra elismételte azt a már ismert náci gondolatot, amely a minden oldalra kiterjedő magyar revíziót helytelennek és irreálisnak tartotta. Azt tanácsolta, hogy erejét a magyar politika egyrészt Csehszlovákia elleni agresszióra összpontosítsa, s ebben Németország és Lengyelország teljes támogatására számíthat, másrészt a kisantant szövetség lazítása érdekében Magyarország Jugoszláviával való megállapodás útját keresse. Göring egyébként ígéretet tett, hogy ebben a kérdésben ő maga is lépéseket tesz Belgrádban.⁷⁵ Mint ahogy az várható is volt, Göring és Kánya üdvözölte a csehszlovák-ellenes front megteremtésére vonatkozó német javaslatot, hiszen ez a magyar revizionista törekvések megvalósulását is jobb kilátásba helyezte.

Göring magyarországi útjának fő célját a csehszlovák politika hamar felmérte. Úgy értelmezte, hogy Magyarország és Jugoszlávia kibékítésével a náci Németország a Csehszlovák Köztársaság elszigetelését és a kisantant szétzúzását akarja elérni. Ezáltal Franciaország és szövetségesei védelmi blokkjának megerősítésére és saját, Dél-Keletre törő expanziós útjának előkészítésére törekszik.⁷⁶

Jugoszláviában Göring azt a tézist fejtegette, hogy a csehszlovák—szovjet megállapodás révén a kisantantban bekövetkezett változásra való tekintettel Jugoszláviának tulajdonképpen egy más politikai kombináció után kellene néznie. Hivatkozott a Csehszlovák Köztársaság állítólagos belső gyengeségére és arra a veszélyre, amely Jugoszláviára a Szovjetunió felé való orientáció, illetve a Szovjetunióhoz való közeledés miatt leselkedik. Javasolta, hogy Budapest irányában folytatott politikáját Belgrád változtassa meg.⁷⁷ Igaz, Göring látogatásának eredményei nem mutatkoztak meg azonnal, a látogatás idején elhintett gondolatok azonban mégsem merültek feledésbe, s Jugoszláviában ezután csak erősítették a német-barát orientációt és a Csehszlovákiával való szövetség iránti bizalmatlanságot egyre inkább fokozták.

Az egyezmény a kisantant-blokk belső egysége további alakulására is negatív hatással volt. Annak ellenére, hogy a csehszlovák kormány a Szovjetunióval való megállapodásnak továbbra is csak korlátozott jelentőséget tulajdonított, a szövetséges országok uralkodó körei a csehszlovák—szovjet megállapodást fenntartásokkal fogadták. Bár 1935 tavaszán N. Titulescu és B. Jeftić Genfben még megígérte Benešnek, hogy majd követik a csehszlovák példát,⁷⁸ a nemzetközi helyzet fokozatos változásával egyidőben előbb Belgrádban, majd valamivel később Bukarestben is a szovjet-ellenes irányzat került fölénybe. A meg-

⁷⁴ Rudé právo, 1935. jún. 16.

⁷⁵ OL. Küm. pol. 1935., számjeltáviratok, bejövő 30. sz. Berlin 1935. máj. 16. Državni archiv sekretarijata inostranich poszlava, Belehrad, Londonszko poszlansztvo, I, 14, 1935, havi jelentések, május; *Kerekes Lajos*: Anschluss 1938. Budapest 1963. 175—176. p.; *Ádám Magda*: Magyarország és a kisantant . . . , 77. p.

⁷⁶ AFMZV, Beérkezett táviratok 280. sz. Budapest 1935. máj. 29.; AÜML, 39. fond. SSSR, 5-ös doboz/1935., Beneš és Litvinov között Moszkvában 1935. jún. 8-i megbeszélések feljegyzése.

⁷⁷ AFMZV, PS, 26. sz. Belgrád 1935. jún. 12.

⁷⁸ AFMZV, Beérkezett táviratok 212. sz., Beneš Genfből, 1935. ápr. 16.

lévő diktatorikus viszonyok, erős szociális ellentétek Románia és Jugoszlávia uralgó osztályait megakadályozták az államaik szuverenitását reálisan fenyegető veszély felismerésében. Vagyis osztályszempontból a náci Németország érvelése közelebb állt hozzájuk. A szovjet nagyhatalom elszigetelésére irányuló tendenciáknak az európai politikában való erősödésével egyidőben a jugoszláv régens, Pál herceg és Károly román király nyílt szovjet-ellenes pozícióra helyezkedett. Szovjet-ellenes platformjuk a kisantant politikán is mély nyomot hagyott, s a kollektív biztonság, illetve a Szovjetunióval való együttműködés megteremtése ellen irányult. A csehszlovák—szovjet egyezmény éppen kapóra jött számukra ahhoz, hogy Csehszlovákiától egyre inkább távol tartsák magukat, s a fasiszta államok felé vezető utat keressék. A kisantant politikától és a kollektív biztonságtól való elhajlásukban Franciaországnak is jelentős szerepe volt.

Amikor Laval a Szovjetunióval való megállapodás aláírása elől már nem tudott kitérni, akkor az egyezmény ratifikálására egy rendkívül bonyolult procedurát választott. A ratifikálás kérdésének Csehszlovákiában is elsőrendű jelentősége volt, hiszen a szovjet segítség-nyújtás Franciaország által nyújtott segítségtől függött, éppen ezért a csehszlovák—szovjet megállapodás érvényessége is csak akkor lépett életbe, ha az egyezmény franciaországi ratifikálására már sor került. A francia reakció a katonai megállapodás aláírása alól is kitért, pedig ez a létrehozott megállapodás logikus kiegészítése lett volna.

Laval példáját Csehszlovákia is követte. Amikor a náci növekvő agressziója miatt a szovjet kormány javaslatot tett Csehszlovákiának a megállapodás katonai jellegű záradékkal való kiegészítésére, a csehszlovák hivatalos politika Párizsra és a csehszlovák—szovjet megállapodásnak a francia—szovjet egyezmény ratifikálásával való szoros összefonódására hivatkozott. A csehszlovák kormány azonban akkor sem, amikor ez a kifogás már nem volt időszerű, sőt még azután sem, hogy a demilitarizált Rajna-vidék megszállása után a náci veszély még fenyegetőbbé vált, sem volt képes a katonai együttműködés kérdésében önálló lépésre szálni magát.⁷⁹ Az Európában bekövetkezett jelentős politikai változások és eltolódások ellenére is a csehszlovák politika véleménye maradt, hogy a köztársaság számára a Szovjetunióval való pusztán megállapodás is elegendő, éppen ezért a Szovjetunióval való kapcsolatok további elmélyítését sem tartotta kívánatosnak. Párizs példája nyomán a Szovjetunióval kötött egyezményt már nem a kollektív biztonsághoz való hozzájárulásként, hanem Európa sakk-tábláján tett egyszerű diplomáciai lépésként értelmezte, amelynek egyrészt az úgynevezett rapallói vonalnak a szovjet politikán belül való felújításának megakadályozása, másrészt pedig Hitlernek Csehszlovákiával való megállapodásra kényszerítése, illetve Hitlertől való engedmények kicsikarása volt a célja. A hivatalos csehszlovák politika is magáévá tette azt a helytelen nyugati tézist, mely szerint Németországgal is lehetséges megállapodásra jutni. Ezenkívül Prága nagy reménnyel tekintett az úgynevezett új Locarno felé, és minden erőfeszítést megtett annak érdekében, hogy a jövőben Németországgal folytatandó tárgyalásokból ki ne maradjon.

⁷⁹ AFMZV, Iroda (Kabinet), 1107. sz., Párizs 1936. ápr. 2.